

НАВАТАРСТВА Ё ДАСЛЕДАХ ТАЦЦЯНЫ ШАМЯКІНАЙ ПА ТВОРЧАСЦІ ЯКУБА КОЛАСА

А. І. Шамякіна

*Кандыдат філалагічных навук,
Інстытут літаратуразнаўства імя Янкі Купалы Цэнтра даследаванняў беларускай
культуры, мовы і літаратуры НАН Беларусі,
вул. Сурганава, 1, 220072, г. Мінск, Рэспубліка Беларусь*

У артыкуле разглядаюцца некаторыя аспекты даследаванняў Т. Шамякінай творчасці Якуба Коласа, якія маюць бясспрэчны наватарскі характар. Звяртаецца ўвага на біяграфічныя прычыны звяртання Т. І. Шамякінай да асобы і творчасці Якуба Коласа – на тое, пра што раней ніколі не гаварылася. Прыводзяцца ўрыўкі разваг даследчыцы з яе доктарскай дысертацыі, з асобных артыкулаў, даецца іх ацэнка.

Ключавыя словы: Т. І. Шамякіна; Якуб Колас; творчасць; прырода; сакральнае; эталонны пейзаж.

Творчасць Якуба Коласа суправаджае Т. І. Шамякіну, можна сказаць, усе жыццё. Яшчэ калі ёй было шэсць гадоў, бацька па вечарах чытаў ёй «Новую зямлю» Якуба Коласа і тлумачыў розныя мясціны паэмы. Яму вельмі хацелася, каб дачка адчула музыку твора, таму ён імкнуўся чытаць выразна, з пафасам. Самой Таццяне Іванаўне пашчасціла ў сваім жыцці класіка бачыць. у 1950-х гадах у пісьменнікаў яшчэ не было прыватных лецішчаў. Адпачывалі яны ў сваім Доме творчасці ў вёсцы Каралішчавічы па Магілёўскай шашы. Ад галоўнага дома да сталоўкі сярод лесу вяла сцежка прыблізна з кіламетр. Спецыяльна для Канстанціна Міхайлавіча, які стамляўся хадзіць, на сярэдзіне шляху паставілі лаўку. Ён на ёй адпачываў, а дзеці калупаліся вакол яго ў пяску, збіралі чарніку ці гулялі ў каменьчыкі.

У далейшым мела значэнне і тое, што сям'я Шамякіных доўгі час сябрала з сям'ёй Данілы Канстанцінавіча, сына Коласа.

Усе гэтыя абставіны не маглі не зрабіць творчасць Коласа любімай у Таццяны Іванаўны. Не дзіва, што сваю дыпломную працу на філалагічным факультэце БДУ яна пісала па паэме «Новая зямля». Сёння відавочна, што гэта было на той час па сутнасці першае даследаванне па нараталогіі: дыпломніца разбірала розныя віды апаведу ў геніяльнай паэме. Кіраўнік студэнткі, доктар філалагічных навук, прафесар І. Навуменка, у будучым акадэмік, вельмі прасіў Таццяну надрукаваць сваю работу. Але яна, на жаль, закруцілася, у аспірантурны перамяніла навуковы інтарэс, і работа прапала. Праўда, і ў сваёй кандыдацкай дысертацыі па стылях сучаснай беларускай прозы яна неаднаразова

згадвала традыцыі Якуба Коласа, яго велізарны ўплыў на творчасць розных пакаленняў пісьменнікаў.

У сваёй педагогічнай дзейнасці – у выкладчыка, дацэнта, затым прафесара Шамякінай – Якуб Колас таксама на першым месцы.

Асабліва ўважліва паставілася да свайго любімага аўтара Шамякіна ў доктарскай дысертацыі “Класічныя традыцыі беларускай літаратуры і міфалогія”. Тэма новая, незвычайная, але ў многім характэрная для таго часу (абаронена дысертацыя ў 2001 г.). Творчасць Якуба Коласа, разгледжаная ў розных аспектах, займае тут адно з цэнтральных месцаў. Прычым прадстаўлена на шырокім тэарэтычным фоне. Так, Т. Шамякіна піша: «Першыя творы беларускіх класікаў, як правіла, пейзажна-апісальныя. Затым прырода ўступае ў стасункі са светам чалавека. у гэтым выпадку яна з’яўляецца або нейтральным фонам для паказаных падзей, або актыўна ўдзельнічае ў іх, або ператвараецца ва ўяўнага суб’екта лірычнага “я”. Якасна новы этап у творчасці беларускіх паэтаў – калі Радзіма робіцца галоўным прадметам паказу і выступае разам з прыродай, у непарыўным адзінстве. Адначасова страчваецца аб’ектыўнасць пейзажыстаў і ўзмацняецца роля лірычнага “я”. Паступова пейзаж становіцца ўсё больш выразным. Прырода, астаючыся матэрыяльнай і канкрэтнай, набывае асаблівую якасць духоўнасці. На ўсіх этапах прыродаапісальны міф выступае як асноватворнае вобразаў, але на ўзлёце творчасці пісьменнікі быццам сапраўды бачаць унутраным зрокам Сусветную Душу і Душу Радзімы. Кожная новая мастацкая ідэя крышталізуецца і набывае дадатковыя сакральныя сэнсы.

У класікаў нейкія ідэальныя адносіны да свету, якія ідуць як бы паверху рэальнасці, але не парываюць з ёй. Вечнае – гэта не мінулае, якое дажыло да сёння і часткова не страціла свайго значэння, – гэта сапраўды нязменныя ідэалы чалавечай душы і супярэчнасці чалавечага існавання. Сімволіка класічных твораў надзвычай глыбока звязана з народам, з сям’ямі, са старажытным арыштам» [1, с. 63].

У дысертацыі і зробленай па ёй манаграфіі Т.І. Шамякіна па сутнасці першая звярнулася да паняцця “сакральнага”, у тым ліку ў дачыненні да твораў Коласа. Яна тлумачыць паходжанне паняцця: “Разам з усёй культурай, якая па паходжанню ад культу, літаратура развівалася на аснове рэлігіі і адначасова паступовага вызвалення ад яе. Секулярызацыя далёка не ва ўсім прынесла карысць мастацтву, – пра небяспеку яе папярэджваў яшчэ Гегель, і ў наш час многія мыслеры згодны з ім. Але што тычыцца беларускага прыгожага пісьменства, яно ніколі не было атэістычным у поўным сэнсе гэтага слова. Лепшыя беларускія пісьменнікі, незалежна ад таго, верылі яны ці не верылі, былі па вялікаму рахунку хрысціяне, бо з крывёю продкаў, з малаком сваіх маці перанялі

своеасаблівы маральны код: любоў да людзей, дабрыню, чуласць, цяроўнасць, высокае сумленне, летуценнасць, некаторы ўтапізм і аскетызм. Яны былі выразнікамі народнага духу, а беларускі народ адзін з нямногіх у гісторыі, чый нацыянальны характар найлепш адпавядае вучэнню Хрыста. Вось чаму глыбока рэлігійная падаснова жывіла сабою гуманістычны і маральна-этычны пафас беларускай літаратуры. Сёння, калі мы перажываем своеасаблівы нацыянальны і рэлігійны рэнесанс, натуральна імкненне ўзняць праблему «рэлігія і літаратура», зірнуць на творчасць нашых класікаў яшчэ і з гэтага пункту гледжання. Праўда, паняцце «сакральнае» – шырэе паняцця «рэлігійнае».

Навакольны свет уключае некалькі розных структурных узроўняў: прыроду (жывую і нежывую), соцыум і чалавека, сакральнае (звышчалавечы пачатак Космасу, божаскае, наасфернае). Усе названыя ўзроўні ўзаемадзейнічаюць паміж сабою і фармуюць адзіны Космас. Такім чынам, сакральнае – не толькі рэлігійнае вучэнне ў сваіх развітых формах, а і ўсё дзіўнае, невытлумачанае, загадкавае, што заўсёды так цікавіла і хвалявала народ, і Якуба Коласа – таксама [1, с. 132–133].

Усе беларускія класікі так ці інакш закраналі сферу сакральнага, якое можна разглядаць з розных пазіцый. Янка Купала і М. Багдановіч, скажам, часта згадвалі і апісвалі міфалагічных істот, персанажаў так званай народнай дэманалогіі. У Якуба Коласа такіх істот у якасці дзеючых асоб мы практычна не знойдзем – зрэдку ўпамінанні. У яго іншае. Нават у такім рэалістычным творы, як трылогія «На ростанях», прыстунічае містыцызм. Маецца на ўвазе эпізод, што згадвае адчуванні Лабановіча каля карчмы: «Месца было глухое і пустое, і кожны раз выклікала ў настаўніка адно і тое пачуванне і пакідала адно і тое ўражанне. З чаго яно складалася і якая была яго сутнасць, выявіць і вызначыць было вельмі трудна, але вынікала гэтае ўражанне, відаць, таму, што ў самой мясціне было нешта варожае, непрыветнае і смутнае па сваім характары. Цікава і тое, што ніхто з сялян не будаваўся тут, нягледзячы на ўсе выгоды гэтага месца. Старая карчма і яе гаспадар як бы адной нагой ступалі ўжо на край магілы. А гэта, разам усё ўзятае, хіліла душу настаўніка да заключэння, што на свеце ёсць нейкія розныя пачаткі жыцця. Адны з гэтых пачаткаў вызначаюцца ў бясконцых формах жывых арганізмаў. А другія – адбіліся ў так званай нежывой прыродзе. Але пакуль такія пачаткі не асочаны і не даследаваны як мае быць, яны і не паддаюцца нашаму разуменню, яны жывуць ў нашых пачуваннях. Пачуванне ж ёсць папярэднік розуму ў доследах і вызначэннях сутнасці рэчаў» (Колас Я. Збор твораў у 14 т. Т. 9. Далей твор унутры цытаты Т. І. Шамякінай цытуецца па гэтаму выданню. Старонкі ўказваюцца непасрэдна ў тэксце. – А. III. С. 56).

Адукаваны матэрыяліст Лабановіч, які не верыў у нячыстую сілу і пасміхаўся над людскімі страхамі, тым не менш адчувае жудасць у заклітым месцы, а сам Колас сур'ёзна і для свайго часу нават навукова абгрунтавана піша пра «розныя пачаткі жыцця». Уяўленне пра гэтыя «пачаткі», нейкія невядомыя сутнасці жыло ў святдомасці людзей заўсёды. Яно адбілася ў міфалогіях і рэлігіях практычна ўсіх народаў свету. Паўставала гэта праблема і ў філасофіі. Арыстоцель лічыў, што, акрамя людзей, жывёл, птушак і іншых вядомых формаў жыцця, у свеце ёсць іншыя істоты, якія не ўспрымаюцца нашымі органамі пачуццяў. Ужо ў XX ст. К.Э. Цыялкоўскі пісаў пра сутнасці, якія валодаюць больш тонкім эфірным целам, чым людзі. Адчуць іх чалавеку можна хіба толькі інтуіцыяй. Але для шаманаў, волхваў, чараўнікоў, жрацоў вера ў такія сутнасці была заўсёды важнейшым фактарам дзейнасці. Народ жа у іх верыць ажно да нашага часу. І хаця шмат спекуляцый на гэтай веры, сёння яна не выклікае смех і абвінавачванні ў забабоннасці. Некаторыя вучоныя ў канцы XX стагоддзя (акадэмікі В. Казначэяў, А. Вейнік, В. Гінзбург) гаварылі пра існаванне на Зямлі істот, сутнасць якіх – не бялковая, а іншая аснова. Ужо амаль сцвердзілася ў навуковых колах думка пра полевыя формы жыцця. Яны могуць быць розныя. Так, у народнай святдомасці зафіксавалася, што нешта нябачна-загадкавае часта звязана з пэўным месцам: духі азёраў, рэчак, балотаў, а тое і людскога жылля (дамавік) (панавуковаму – духі локусаў). На такое месца якраз натрапіў Лабановіч. Сёння мы б казалі, што такія месцы – адметныя з пункту гледжання геафізікі, геалогіі, асаблівасцямі флоры з нейкімі спецыфічнымі выпраменьваннямі ад раслін. Цікавы эпізод і з іншага пункту гледжання: як паказчык імкнення аўтара авалодаць найбольш тонкімі прыёмамі *псіхалагічнага аналізу* – аказваецца, містычнае тут іграе ролю моцнага каталізатару.

Невядомае (так назавем адзін з узроўняў сакральнага) трывожыла Коласа ўсё жыццё. Дзіцячыя яго страхі апісаны ў паэме «Новая зямля». Даволі часта адчуванне Нязведанага або сутыкненне з ім сустракаецца і ў вершах: «Вось водзіць у полі // Нячыстая сіла...» («Люд стогне») (Колас, т. 1, с. 390). Або: «Неба ў хмарах. Даль імгліста, // а дарогі скрыжаваны. // Што ж там свеціць праз туманы? // Стой, не йдзі: то – бляск нячысты!» («Бездараж») (Тамсама, с. 170). Або: «Слаўся дым па тых прасторах, // Дзе ляталі нежывая...» («Неўспагаднасць») (Тамсама, с. 388).

Вера ў душы памерлых – адна з самых і глыбокіх у гісторыі чалавецтва. У вершаваным апавяданні «Рыну» Колас распавядае пра закліты дом: «Прыходзіць ціхутка туды Невядомы, // Прыходзіць нявідны, стаіць нерухома...» (Тамсама, с. 348).

У доме быў захаваны скарб, і Невядомы ахоўваў яго: гэта ледзь не самы распаўсюджаны містычны сюжэт у сусветнай літаратуры.

У вершах «Матчына прачытанне» і «Няшчасная маці» Якуб Колас, асноўваючыся на народных паданнях, піша пра прывід маці, што згубіла дзіця (матыў нагадвае Плачку Яна Баршчэўскага), і пра здань маці, якую жорсткія дзеці пахавалі жывою: «З таго часу, чалавеча, // Толькі ночка гляне, // На той грэблі голас нечы // Прычытоўваць стане, – // На тым месцы, дзе маленькі // Быў Пятрусь забіты: // “Мой сыночак залаценькі // Ачніся, зірні ты!”» («Матчына прачытанне») (Колас, т. 1, с. 224). Або: «У кожную ночку, як свет заціхае // і чуць загарыцца зара, // Халодныя нутры зямля раскрывае, // з тых нутраў выходзіць мара...» («Няшчасная маці») (Колас, т. 1, с. 298) [1, с. 134–135].

Апісаныя Коласам з’явы, на якія звяртае ўвагу Т. І. Шамякіна, сёння знаходзяць тлумачэнне ў навуцы, якая гаворыць пра інфармацыйна-энергетычнае поле вакол кожнага матэрыяльнага аб’екта, у тым ліку чалавека (яго аўра заснята камерай Кірліян, адным з самых выдатных вынаходніцтваў ХХ стагоддзя, пра якое, на жаль, шырокая публіка мала ведае). У інтэгральных палях чалавека адлюстравана арганізацыя яго матэрыяльна-рэчыўнага цела і яго нярвова-псіхічная дзейнасць. Хіба не пра тое ж, – толькі іншымі словамі, – роздумы Лабановіча каля карчмы?

Колас дасканала ведаў народную культуру. На дзіва ўдала ён спалучаў такое бачанне Беларусі, у якім фантастычнае і рэальнае зліваецца ў адно. Паэтыка Коласа глыбока звязана з народным светаадчуваннем, з сялянскай верай у звышнатуральнае, з хрысціянскай сімволікай.

Галоўны аб’ект цікаўнасці пісьменніка – прырода. Менавіта Таццяна Іванаўна пісала яшчэ некалькі дзесяцігоддзяў таму, што Я. Колас стварыў «элітны беларускі пейзаж». Яна глыбока даследавала філасофскую сутнасць прыродных локусаў у творах Я. Коласа. «Знітаванасць душы чалавека і прыроды – звыклых словы, але што яны канкрэтна азначаюць у філасофскім плане? Найперш тое, што чалавек – малы Космас, які адлюстроўвае бездань Сусвету, ён – галаграма Космасу, ён мільёнамі сувязей – і фізічна, і псіхалагічна – залежыць ад глабальных працэсаў. У творах Коласа – класіка беларускай літаратуры – прырода і чалавек выступаюць метафарамамі адно аднаго. Прырода ў Коласа мае чулую і багатую душу, яна адухоўленая, вечна жывая, боская» [2, с. 142].

Можна гаварыць пра бясспрэчнае рэлігійнае ўспрыняцце Коласам Прыгажосці і Творчасці як вышэйшых праяўленняў Божакай Ідэі. Так, геніяльны твор мастака «Новая зямля» прасякнуты хрысціянскім духам, што і надало асабліваю цэласнасць паэме.

Т. Шамякіна надзвычай падрабязна разбірае сакральнае ў паэмах Якуба Коласа, асабліва па-наватарску – паэму «Сымон Музыка».

У прыведзеных урыўках уражвае шырокае выкарыстанне Т. І. Шамякінай не толькі літаратуразнаўчай, культуралагічнай тэрміналогіі, але і тэрміналогіі з прыродазнаўчых навук, дасягненні якіх даследчыца добра ведае.

Неабходна звярнуць увагу і на работу Таццяны Іванаўны «Якуб Колас і фальклор», напісаную для энцыклапедыі «Беларускі фальклор». Гэта па сутнасці адзінае інтэгральнае даследаванне, якое разбірае творчасць Якуба Коласа не банальна. Прывядзем толькі асобныя абзацы з даволі вялікай працы.

«Міфалагічна-фальклорная свядомасць, як даказалі доследы вучоных XIX і XX стст., – інтэлектуальная і выключна пладатворная. Творчасць Коласа ў значнай ступені заснавана не толькі на нацыянальных фальклорных традыцыях, але і на архетыпах – структурных схемах, што існуюць у сферы калектыўнага несвядомага і, магчыма, перадаюцца генетычна як канцэнтраванае выяўленне псіхічнай энергіі народа, актуалізаванай творцам. у пачатку XX ст. – у перыяд рэміфалагізацыі літаратуры – міфалогія і фальклор робяцца ў творчасці класікаў беларускай літаратуры арсеналам універсальных філасофскіх і псіхалагічных мадэляў.

Сярод архетыпаў у К. найпершае значэнне мае персаналізацыя – розныя ступені індывідуалізацыі героя, усведамленне ім свайго “Я”. Гэта праявілася ўжо ў першых псіхалагічных апавяданнях (“Малады дубок”), але галоўным чынам у трылогіі “На ростанях”, дзе разгортванне сюжэта дазваляе ва ўсіх нюансах прасачыць працэс узнікнення рэфлексіі і эмансіпацыю свядомасці галоўнага героя – інтэлігента з народа Андрэя Лабановіча.

З народнай казкі прыйшоў у творчасць К. архетыповы сюжэт, дзе герой супрастаіць не толькі хтанічным пачварам, якіх павінен перамагчы, але і членам свайго вузкага соцыума, у прыватнасці сям’і. Праформа-мадэль выразна прасочваецца ў паэме “Сымон-музыка”, якая ў найбольшай ступені пабудавана на архетыпах. Талент і творчыя парыванні героя паэмы Сымона выклікаюць неразуменне і раздражненне з боку яго сям’і і аднавяскоўцаў. У казках першапачаткова нізкае палажэнне героя часта пераадольваецца праз выпрабаванні, якія прыводзяць да шлюбу. Падобнае фальклорнае ядро заўважаецца і ў паэме. Тут прысутнічае і казачны матыў вяртання гераіні з іншасвету, своеасабліва і творча пераасэнсаваны: Сымону ўдаецца вызваліць з царства Кашчэя (пагружанасці ў нетры падсвядомасці) душу Ганны, што часова страціла розум. У такой канцоўцы канчатковай рэдакцыі паэмы

(у першай Ганна памірае) праявіўся па-народнаму жыццясцвярджальны светапогляд К., яго аптымізм, вера ў сілу таленту, моц кахання...

Глыбінным архетыпам у шматлікіх творах К. выступае ініцыяцыя персанажаў – матыў выпрабаванняў, у якіх загартоўваецца характар героя. Асабліва відавочны ён у трылогіі “На ростанях”, дзе страта працы, суд, пагроза турмы не прыводзіць Лабановіча да адчаю, а, наадварот, садзейнічае станаўленню яго волі і таленту. У аповесці “Адшчапенец” ініцыяцыя звязана з падобным да казачнага матывам падарожжа, у ходзе якога здабываецца ісціна.

У паэме “Сымон-музыка” у міфалагічна-рамантычным плане вырашаецца праблема “музыка – прырода – Бог”. Пры гэтым выкарыстоўваюцца розныя традыцыі: антычная, хрысціянская, фальклорная. Такое сумяшчэнне садзейнічае выразнаму выяўленню архетыповай структуры» [3, с. 701–703].

Такім чынам, аўтар энцыклапедычнага матэрыялу звяртае ўвагу не толькі на нацыянальны фальклор, але і на сусветныя архетыпы ў творчасці Я. Коласа, – на тое, што аб’ядноўвае культуру беларусаў з культурай усяго чалавецтва.

Мы закранулі толькі некалькі аспектаў літаратуразнаўчай творчасці Т. І. Шамякінай, прысвечанай Якубу Коласу. На самой справе, яе шматлікія работы па творчасці класіка маглі б скласці аб’ёмістую кнігу.

Бібліяграфічныя спасылкі

1. *Шамякіна Т. І.* Беларуская класічная літаратура і міфалогія / Т. І. Шамякіна. Мінск, БДУ, 2001. 186 с.
2. *Шамякіна Т. І.* Фільклор і беларуская літаратура ў люстэрку міфалогіі. / Т. І. Шамякіна. Мінск, БДУ, 2016. 223 с.
3. *Шамякіна Т. І.* Колас Якуб // Беларускі фальклор. Энцыклапедыя: у 2 т. Т.1 / Рэдкал. : г.П. Пашкоў і інш. Мн. : БелЭн, 2005. 768 с. С. 700-703.